

Міністерство освіти і науки України
Західноукраїнський національний університет
Юридичний факультет
Кафедра міжнародного та європейського права

Міждисциплінарна курсова робота
на тему:
«Принципи та механізми притягнення до відповідальності за воєнні
злочини в міжнародному праві»

Студента 5 курсу групи МПм-11

Галузь знань 29 Міжнародні відносини

Спеціальність 293 Міжнародне право

Походжая Андрія Богдановича

Науковий керівник:

к. юр. наук, доц., завідувач кафедри
міжнародного та європейського права,
Саванець Л. М.

Національна шкала: _____

Кількість балів: _____

Оцінка: ECTS _____

Члени комісії:

(підпис) (прізвище та ініціали)

(підпис) (прізвище та ініціали)

(підпис) (прізвище та ініціали)

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
РОЗДІЛ 1. ПОНЯТТЯ ТА КЛАСИФІКАЦІЯ ВОЄННИХ ЗЛОЧИНІВ У МІЖНАРОДНОМУ ПРАВІ.....	6
1.1. Поняття воєнних злочинів: історичний розвиток та сучасне розуміння.....	6
1.2. Класифікація воєнних злочинів за міжнародним правом	9
1.3. Основні міжнародні документи щодо регулювання воєнних злочинів.....	13
РОЗДІЛ 2. ПРИНЦИПИ ПРИТЯГНЕННЯ ДО ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА ВОЄННІ ЗЛОЧИНИ.....	18
2.1. Основні принципи міжнародної кримінальної відповідальності	18
2.2. Індивідуальна та колективна відповідальність за воєнні злочини	23
2.3. Принцип універсальної юрисдикції та його застосування	25
РОЗДІЛ 3. МЕХАНІЗМИ ПРИТЯГНЕННЯ ДО ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА ВОЄННІ ЗЛОЧИНИ.....	27
3.1. Роль і функції міжнародних трибуналів (Нюрнберзький, Токійський).....	27
3.2. Міжнародний кримінальний суд: структура, юрисдикція та практика	30
ВИСНОВКИ.....	36
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	38

ВСТУП

Актуальність проблеми. Проблема відповідальності за воєнні злочини набуває особливої гостроти в сучасному світі, позначеному численними збройними конфліктами. Воєнні злочини, що включають серйозні порушення міжнародного гуманітарного права, такі як вбивства, катування, руйнування майна та інші жорстокості, становлять загрозу для міжнародного миру та безпеки. Розвиток міжнародного права у цій сфері, від перших звичаєвих норм до кодифікації у Гаазьких, Женевських конвенціях та Римському статуті Міжнародного кримінального суду, відображає незмінне прагнення світової спільноти до встановлення гуманних стандартів поведінки під час війни та забезпечення відповідальності за їх порушення. Ефективне функціонування принципів та механізмів притягнення до відповідальності є ключовим фактором для запобігання безкарності та утвердження справедливості.

Аналіз останніх досліджень та наукових праць. Теоретичні та практичні аспекти відповідальності за воєнні злочини досліджувалися багатьма вітчизняними та зарубіжними вченими. Вагомий внесок у розробку теми зробили такі науковці, як С. С. Андрейченко (принципи міжнародного кримінального права), Н. Антонюк (контекстуальний елемент воєнних злочинів), В. А. Ведькал (юрисдикція МКС), І. В. Гловюк (міжнародне співробітництво), М. В. Грушко (воєнні злочини як злочини *jus cogens*), А. О. Драгоненко (поняття та ознаки воєнних злочинів), В. В. Налуцишин (класифікація міжнародних злочинів), В. П. Пилипенко (воєнні злочини за Римським статутом), О. В. Сенаторова (Нюрнберзькі принципи), А. С. Славко та В. А. Башкирова (принципи відповідальності в практиці МКС), О. Чубінідзе та А. О. Кориневич (універсальна юрисдикція), О. Червякова (механізми відповідальності) та інші. Їхні праці стосуються історичного розвитку, класифікації злочинів, принципів відповідальності та діяльності міжнародних судових установ. Проте динаміка міжнародних відносин та поява нових викликів зумовлюють необхідність подальшого комплексного аналізу принципів та механізмів притягнення до відповідальності за воєнні злочини.

Метою міждисциплінарної курсової роботи є комплексне дослідження теоретичних та практичних аспектів принципів та механізмів притягнення до відповідальності за воєнні злочини в сучасному міжнародному праві.

Відповідно до мети визначимо такі **завдання**:

- висвітлити поняття, історичний розвиток та сучасне розуміння воєнних злочинів у міжнародному праві;
- розкрити особливості класифікації воєнних злочинів згідно з ключовими міжнародно-правовими документами та доктринальними підходами;
- охарактеризувати основні міжнародні договори та звичаєві норми, що регулюють питання воєнних злочинів;
- проаналізувати основоположні принципи міжнародної кримінальної відповідальності за воєнні злочини, зокрема індивідуальну відповідальність, відповідальність командирів, законність, невідворотність покарання, відсутність строку давності, універсальну юрисдикцію, комплементарність та співробітництво держав;
- розглянути співвідношення індивідуальної та колективної відповідальності;
- оцінити роль та функції історичних міжнародних трибуналів (Нюрнберзького, Токійського) у становленні міжнародного кримінального правосуддя;
- охарактеризувати структуру, юрисдикцію, практику та виклики діяльності Міжнародного кримінального суду як ключового сучасного механізму притягнення до відповідальності.

Об'єкт дослідження – суспільні відносини, що виникають у сфері притягнення до відповідальності за воєнні злочини в міжнародному праві.

Предмет дослідження – принципи та механізми притягнення до відповідальності за воєнні злочини в міжнародному праві, їх нормативне закріплення та практика застосування.

Теоретичною основою дослідження є норми міжнародного гуманітарного та міжнародного кримінального права, зокрема Гаазькі конвенції, Женевські конвенції 1949 року та Додаткові протоколи до них, Римський статут Міжнародного

кримінального суду, Конвенція про запобігання злочину геноциду та покарання за нього, статuti Нюрнберзького та Токійського трибуналів, Нюрнберзькі принципи, а також наукові праці вітчизняних та зарубіжних фахівців у галузі міжнародного права.

Міждисциплінарна курсова робота складається з вступу, трьох розділів, висновків та списку використаних джерел.

У вступі обґрунтована актуальність обраної теми дослідження, визначено мету, завдання, об'єкт та предмет дослідження, охарактеризовано теоретичну основу та структуру роботи.

У першому розділі визначені теоретичні основи дослідження воєнних злочинів, розглянуто їх поняття, історичний розвиток, класифікацію та ключові міжнародні документи, що їх регулюють.

Другий розділ міждисциплінарної курсової роботи відображає результати аналізу основних принципів притягнення до відповідальності за воєнні злочини в міжнародному праві, включаючи індивідуальну та колективну відповідальність, а також універсальну юрисдикцію.

У третьому розділі роботи окреслено механізми притягнення до відповідальності, проаналізовано роль історичних міжнародних трибуналів та сучасну діяльність Міжнародного кримінального суду.

У висновках підсумовано результати дослідження та сформульовано узагальнення щодо стану та перспектив розвитку принципів і механізмів відповідальності за воєнні злочини.

РОЗДІЛ 1. ПОНЯТТЯ ТА КЛАСИФІКАЦІЯ ВОЄННИХ ЗЛОЧИНІВ У МІЖНАРОДНОМУ ПРАВІ.

1.1. Поняття воєнних злочинів: історичний розвиток та сучасне розуміння

Історія людства рясніє прикладами конфліктів, і разом з тим виникала потреба у встановленні певних правил поведінки під час війни. Хоча формальне поняття воєнних злочинів є відносно новим, ідея про неприпустимість певних дій у збройних конфліктах сягає глибокої давнини.

Перші неформальні уявлення про заборонену поведінку на війні, ймовірно, існували на рівні звичаєвого права з моменту зародження кримінального права. Проте, однією з перших формальних спроб кодифікації законів війни та воєнних злочинів став Кодекс Лібера (1863), виданий під час Громадянської війни в США. Цей документ визначав відповідальність командування за воєнні злочини та злочини проти людяності, а також військові обов'язки солдатів Союзу. Його поява під час конкретного конфлікту підкреслює вплив воєнних реалій на формування норм міжнародного права.

Подальшим важливим кроком у розвитку цієї концепції стало укладення Гаазьких конвенцій 1899 та 1907 років. Ці міжнародні договори, поряд із Женевськими конвенціями, стали одними з перших офіційних заяв щодо законів війни та воєнних злочинів у світському міжнародному праві. Вони мали на меті врегулювати ведення війни між державами та встановити правила щодо поводження з комбатантами та цивільними особами, а також обмеження на засоби та методи ведення війни. Важливо зазначити, що ще до цих кодифікацій, у 1474 році, відбувся перший міжнародний судовий процес за воєнний злочин проти Петера фон Гагенбаха за його відповідальність командування за дії його солдатів. Це свідчить про історичний прецедент притягнення до відповідальності осіб за злочини, які вони мали обов'язок запобігти.

Після завершення Першої світової війни лідери країн-союзників розробили концепцію кримінального переслідування лідерів ворога за порушення міжнародного права, скоєні під час війни, що призвело до Лейпцизьких процесів у

1921 році. Статті 227-230 Версальського договору передбачали арешт та суд над німецькими посадовцями, обвинуваченими у воєнних злочинах. Хоча ці процеси мали обмежений успіх, вони стали першою спробою розробити всеосяжний підхід до переслідування порушень міжнародного права під час війни. Масштаби руйнувань та людських втрат у Першій світовій війні виявили недостатність існуючих правових рамок та спонукали до активізації зусиль у сфері міжнародної відповідальності [26].

Поворотним моментом у розвитку концепції воєнних злочинів стали Нюрнберзький та Токійський трибунали після Другої світової війни. Нюрнберзький статут вперше визначив терміни "злочини проти миру", "воєнні злочини" та "злочини проти людяності" в міжнародному праві. Ці процеси заклали Нюрнберзькі принципи, включаючи принцип індивідуальної кримінальної відповідальності за воєнні злочини згідно з міжнародним правом. Трибунали також розглядали питання відповідальності командування. Проте, ці процеси також зазнали критики як "правосуддя переможців" [25, 28].

Женевські конвенції 1949 року стали наступним важливим етапом, юридично визначивши нові воєнні злочини та встановивши можливість здійснення державами універсальної юрисдикції щодо воєнних злочинців. Ці конвенції, а також два Додаткові протоколи до них 1977 року, є основою сучасного міжнародного гуманітарного права, детально регламентуючи поведінку під час війни та захист жертв збройних конфліктів. Додаткові протоколи, зокрема, розширили сферу застосування Женевських конвенцій на неміжнародні збройні конфлікти.

Наприкінці XX та на початку XXI століття міжнародні суди, такі як Міжнародний кримінальний трибунал щодо колишньої Югославії та Міжнародний кримінальний трибунал щодо Руанди, розширили та визначили додаткові категорії воєнних злочинів, застосовні до громадянських війн. Статут Міжнародного кримінального трибуналу щодо Руанди став першим документом, який визнав воєнні злочини, скоєні під час внутрішнього збройного конфлікту. Це відображає зміну характеру війн та усвідомлення необхідності захисту цивільних осіб у всіх видах конфліктів.

Сучасне розуміння воєнних злочинів значною мірою сформоване Римським статутом Міжнародного кримінального суду, прийнятим у 1998 році. Стаття 8 Римського статуту містить найбільш вичерпне визначення воєнних злочинів у сучасному міжнародному праві, охоплюючи як міжнародні, так і неміжнародні збройні конфлікти. Римський статут визначає воєнні злочини як "серйозні порушення законів та звичаїв, застосованих під час міжнародних збройних конфліктів" та "серйозні порушення законів та звичаїв, застосованих під час збройних конфліктів неміжнародного характеру" [24].

Важливо зазначити, що поняття воєнних злочинів також ґрунтується на звичаєвому міжнародному праві. Згідно з цим підходом, серйозні порушення міжнародного гуманітарного права становлять воєнні злочини. Це включає порушення як договірних, так і звичаєвих права. Міжнародний військовий трибунал у Нюрнберзі встановив, що порушення Гаазьких положень є воєнними злочинами, оскільки ці договірні норми виливалися у звичаєве право до часу Другої світової війни.

Сучасне розуміння воєнних злочинів відображає консенсус міжнародної спільноти щодо неприпустимості певних дій під час збройних конфліктів та необхідності притягнення до індивідуальної кримінальної відповідальності осіб, винних у їх скоєнні. Римський статут, Женевські конвенції та звичаєве міжнародне право є основними джерелами, що визначають сутність та обсяг цього поняття [10].

Для кваліфікації певного діяння як воєнного злочину в сучасному міжнародному праві необхідно встановити наявність кількох ключових елементів.

Першим і найважливішим елементом є контекстуальний елемент. Згідно з міжнародним правом, діяння має бути скоєне в контексті та бути пов'язаним з міжнародним або неміжнародним збройним конфліктом. Це означає, що протиправні дії повинні мати зв'язок з триваючим збройним конфліктом, незалежно від того, чи відбувається він між двома або більше державами, чи всередині однієї держави між урядовими силами та організованими збройними групами. Збройним конфліктом вважається ситуація, коли одна або кілька держав застосовують збройну силу проти іншої держави, або коли урядові збройні сили перебувають у конфлікті з

недержавними збройними групами, або коли відбувається збройний конфлікт між окремими групами. Наявність збройного конфлікту є фундаментальною передумовою для класифікації діяння як воєнного злочину, відрізняючи його від інших міжнародних злочинів [3].

Другим ключовим елементом є суб'єктивний елемент, який включає як намір, так і знання щодо вчиненої дії та її контексту. Особа, яка вчиняє діяння, повинна мати намір його вчинити та усвідомлювати, що її поведінка відбувається в контексті збройного конфлікту.

Третім важливим аспектом є захист жертви. Для того щоб особу можна було притягнути до відповідальності за воєнний злочин, жертва повинна бути захищена міжнародно-правовими нормами.

Нарешті, четвертим елементом є серйозність порушення. Воєнні злочини є серйозними порушеннями міжнародного гуманітарного права, що загрожують захищеним особам або об'єктам або порушують важливі міжнародні цінності.

1.2. Класифікація воєнних злочинів за міжнародним правом

Визначення воєнних злочинів у сфері міжнародного права ґрунтується на фундаментальних принципах, які регулюють поведінку під час збройних конфліктів. Воєнні злочини являють собою кримінально карані діяння, що є серйозними порушеннями законів та звичаїв війни, застосовних як у міжнародних, так і в неміжнародних збройних конфліктах. Ці діяння посягають на основоположні принципи міжнародного гуманітарного права та норми *jus cogens*, що відображають загальноприйняті імперативні норми міжнародного права [6].

Чотири Женевські конвенції від 12 серпня 1949 року та Додаткові протоколи до них є фундаментальними документами міжнародного гуманітарного права, що визначають стандарти поведінки під час збройних конфліктів. Ці конвенції покладають на держави-учасниці зобов'язання криміналізувати у своєму національному законодавстві серйозні порушення норм МГП, які отримали назву "грубі порушення" або "серйозні порушення". У рамках Женевських конвенцій основним принципом класифікації воєнних злочинів є поняття саме цих серйозних

порушень, які являють собою конкретні дії, спрямовані проти осіб або майна, що перебувають під захистом відповідно до положень кожної з чотирьох конвенцій. Перелік цих порушень дещо відрізняється залежно від категорії захищених осіб (поранених і хворих у діючих арміях, поранених, хворих та осіб, які зазнали корабельної аварії, військовополонених, цивільних осіб). До загальних прикладів серйозних порушень, що визнаються воєнними злочинами згідно з Женевськими конвенціями, належать: умисне вбивство осіб, які перебувають під захистом; катування або нелюдське поводження, включаючи біологічні експерименти; умисне заподіяння сильних страждань або серйозних тілесних ушкоджень чи шкоди здоров'ю; незаконне, безглузде та великомасштабне знищення та привласнення майна, не викликане військовою необхідністю. Крім того, до серйозних порушень відносяться примус військовополоненого або захищеної особи до служби у збройних силах ворожої держави; умисне позбавлення військовополоненого або захищеної особи права на справедливе і нормальне судочинство; незаконна депортація, переміщення або незаконне позбавлення волі; а також взяття заручників. Ці положення підкреслюють особливу увагу до захисту вразливих категорій населення та військовослужбовців, які перестали брати участь у бойових діях. Самі Женевські конвенції не встановлюють конкретних заходів покарання та не передбачають створення спеціального трибуналу, проте вони чітко вказують на те, що грубі порушення підлягають кримінальному переслідуванню на національному рівні. Важливим аспектом є те, що серйозні порушення Женевських конвенцій підпадають під принцип універсальної юрисдикції, що означає можливість переслідування осіб, які їх вчинили, будь-якою державою незалежно від місця вчинення злочину чи громадянства злочинця та жертви. Додатковий протокол I до Женевських конвенцій 1977 року розширює перелік серйозних порушень, що вважаються воєнними злочинами в контексті міжнародних збройних конфліктів, включаючи такі діяння, як напади на цивільне населення та цивільні об'єкти, невибіркові напади, а також напади на установи, що містять небезпечні сили, якщо відомо, що такі напади спричинять надмірні втрати серед цивільного населення.

Римський статут Міжнародного кримінального суду, прийнятий у 1998 році та чинний з 2002 року, є ще одним ключовим міжнародно-правовим документом, що визначає та класифікує воєнні злочини. Римський статут встановлює юрисдикцію Міжнародного кримінального суду щодо найсерйозніших міжнародних злочинів, серед яких, окрім воєнних злочинів, визначено геноцид, злочини проти людяності та злочин агресії. На відміну від Женевських конвенцій, Римський статут містить більш розширений перелік воєнних злочинів, що включає близько п'ятдесяти різних діянь. Злочини проти людяності, згідно зі Статутом, охоплюють широкомасштабний або систематичний напад на будь-яке цивільне населення, включаючи такі діяння, як апартеїд, катування, зґвалтування, рабство та депортація. Геноцид визначається як намір знищити повністю або частково національну, етнічну, расову чи релігійну групу. Римський статут уточнює, що ці злочини можуть бути пов'язані з воєнними злочинами, якщо вони вчиняються в контексті збройного конфлікту або у зв'язку з ним. До конкретних прикладів воєнних злочинів, визначених Римським статутом, належать умисне вбивство осіб, катування чи нелюдське поводження, включаючи біологічні експерименти, умисне заподіяння сильних страждань або серйозних тілесних ушкоджень чи шкоди здоров'ю, незаконне, безглузде та великомасштабне знищення та привласнення майна, не викликане військовою необхідністю, примус військовополоненого або іншої захищеної особи до служби у збройних силах ворожої держави, умисне позбавлення військовополоненого або іншої захищеної особи права на справедливе і нормальне судочинство, незаконна депортація чи переміщення чи незаконне позбавлення волі, а також взяття заручників. Окрім класифікації воєнних злочинів за Женевськими конвенціями та Римським статутом, у міжнародному праві існують й інші загальноприйняті підходи до їхньої класифікації, наприклад, за характером злочину або об'єктом нападу. Класифікація за характером злочину передбачає виділення конкретних заборонених діянь, незалежно від контексту їхнього вчинення, хоча для кваліфікації як воєнного злочину такі діяння повинні бути серйозними та тягнути за собою кримінальну відповідальність згідно з міжнародним правом. До таких діянь належать, зокрема, навмисне вбивство, катування та нелюдське поводження, навмисне заподіяння тяжких страждань або

серйозного каліцтва чи нанесення шкоди здоров'ю, напади на осіб, які знаходяться під захистом МГП, здійснення невивіркових нападів, напади на незахищені місцевості та неспроможні напади на культурні цінності. Класифікація за об'єктом нападу фокусується на тому, хто або що стало метою злочинного діяння. У цьому контексті виділяють воєнні злочини проти захищених осіб та об'єктів, злочини проти права власності та інших прав захищених осіб, а також злочини проти гуманітарних організацій та емблем, що надають захист. До цієї категорії також належать умисні напади на цивільне населення як таке або окремих цивільних осіб, які не беруть безпосередньої участі у військових діях, а також умисні напади на цивільні об'єкти. Важливість такого підходу полягає у підкресленні особливого статусу захищених осіб, майна та організацій під час збройних конфліктів.

Різні категорії воєнних злочинів можуть бути також визначені залежно від типу порушення. Серед них виділяють злочини проти осіб, злочини проти власності та заборонені методи ведення війни. Злочини проти осіб включають широкий спектр діянь, таких як умисне вбивство, катування, нелюдське поводження, включаючи біологічні експерименти, умисне заподіяння тяжких страждань або серйозного каліцтва, взяття заручників, примус до служби у збройних силах противника, а також сексуальне насильство у різних формах, включаючи зґвалтування, сексуальне рабство, примусову вагітність та стерилізацію. Злочини проти власності охоплюють незаконне, невмотивоване та широкомасштабне руйнування і привласнення майна, не викликане військовою необхідністю, а також розграбування суспільної чи приватної власності та напади на незахищені міста, села, житла або будівлі, що не є військовими цілями. Заборонені методи ведення війни включають використання отруйних речовин, безглузде руйнування міст, не спричинене військовою необхідністю, напади на місцевості, що не обороняються, напади на релігійні й культурні установи, використання "живих щитів", а також невиправдану затримку репатріації військовополонених [12, 21].

Підсумовуючи, класифікація воєнних злочинів за міжнародним правом є складною та багатогранною системою, що постійно розвивається. Основними міжнародно-правовими документами, що визначають та класифікують воєнні

злочини, є Женевські конвенції 1949 року та Римський статут Міжнародного кримінального суду. Женевські конвенції запроваджують поняття "серйозних порушень" як основну категорію воєнних злочинів, зосереджуючись на захисті певних категорій осіб та об'єктів під час міжнародних збройних конфліктів. Римський статут, у свою чергу, пропонує більш широкий перелік воєнних злочинів, а також встановлює зв'язок між ними та іншими міжнародними злочинами, такими як злочини проти людяності та геноцид. Крім того, існують альтернативні підходи до класифікації воєнних злочинів за їхнім характером або об'єктом нападу, а також поділ на категорії залежно від типу порушення, такі як злочини проти осіб, власності та заборонені методи ведення війни.

1.3. Основні міжнародні документи щодо регулювання воєнних злочинів

Існує низка ключових міжнародних документів, які формують правову основу для регулювання воєнних злочинів. До них належать:

- Женевські конвенції 1949 року (I-IV) та Додаткові протоколи до них 1977 та 2005 років: Ці договори є наріжним каменем міжнародного гуманітарного права, встановлюючи стандарти гуманного поводження під час війни та захист різних категорій осіб, які не беруть або перестали брати участь у бойових діях.

- Римський статут Міжнародного кримінального суду 1998 року: Цей статут заснував постійний міжнародний суд для переслідування осіб, винних у скоєнні найтяжчих міжнародних злочинів, включаючи воєнні злочини, геноцид та злочини проти людяності.

- Конвенція про запобігання злочину геноциду та покарання за нього 1948 року: Ця конвенція визначає геноцид як окремий злочин за міжнародним правом та встановлює обов'язки держав щодо його запобігання та покарання.

- Гаазькі конвенції 1899 та 1907 років: Ці конвенції були одними з перших спроб кодифікації законів та звичаїв війни, встановлюючи правила щодо ведення бойових дій на суходолі та на морі, а також щодо прав та обов'язків нейтральних держав.

- Інші відповідні міжнародні угоди: Існує ряд інших міжнародних угод, які забороняють або обмежують використання конкретних видів зброї, таких як Конвенція про хімічну зброю 1993 року, Конвенція про біологічну зброю 1972 року, Оттавська конвенція про заборону протипіхотних мін 1997 року та Дублінська конвенція про касетні боеприпаси 2008 року.

Кожен з цих документів має свою унікальну сферу застосування та історичне значення у формуванні сучасного міжнародного права щодо воєнних злочинів. Женевські конвенції та Додаткові протоколи є основою для забезпечення гуманного ставлення до жертв війни, встановлюючи гуманні стандарти поведінки та забороняючи певні дії, що вважаються серйозними порушеннями. Додаткові протоколи розширили сферу застосування конвенцій, зокрема на неміжнародні конфлікти та війни за самовизначення. Римський статут створив перший постійний міжнародний кримінальний суд, що має юрисдикцію щодо переслідування осіб, винних у найтяжчих міжнародних злочинах, заклавши основу для індивідуальної кримінальної відповідальності за воєнні злочини на міжнародному рівні. Конвенція про геноцид стала першим міжнародним договором, який кодифікував злочин геноциду, визнавши його злочином за міжнародним правом та встановивши обов'язки держав щодо його запобігання та покарання, що стало важливим кроком у розвитку міжнародного кримінального права. Гаазькі конвенції започаткували процес кодифікації законів війни, встановивши важливі обмеження на засоби та методи ведення бойових дій та заклавши основу для подальшого розвитку міжнародного гуманітарного права.

Женевські конвенції 1949 року є центральним елементом міжнародного гуманітарного права. Вони складаються з чотирьох конвенцій, кожна з яких присвячена захисту певних категорій осіб під час збройних конфліктів.

Женевська конвенція (I) про поліпшення долі поранених і хворих у діючих арміях спрямована на захист поранених та хворих військовослужбовців на полі бою, а також медичного персоналу та медичних установ від нападу та забезпечення їхнього гуманного ставлення без будь-якої дискримінації. Конвенція чітко забороняє будь-які замаху на життя та особистість поранених і хворих, включаючи вбивство,

тортури, біологічні експерименти та навмисне залишення без медичної допомоги. Вона також встановлює правила щодо пошуку, підбору та евакуації поранених, а також щодо захисту медичного персоналу, будівель та обладнання, які мають бути позначені розпізнавальним знаком Червоного Хреста [17].

Женевська конвенція (II) про поліпшення долі поранених, хворих і осіб, що потерпіли в корабельній аварії, із складу збройних сил на морі адаптує положення Першої Женевської конвенції до умов війни на морі, забезпечуючи захист поранених, хворих та осіб, які зазнали корабельної аварії зі складу збройних сил на морі 1. Конвенція передбачає обов'язок поважати та захищати зазначені категорії осіб, а також надавати їм необхідну медичну допомогу без будь-якої дискримінації 16. Вона також забороняє напади на медичні кораблі та санітарні літаки, які використовуються виключно для гуманітарних цілей [16].

Женевська конвенція (III) про ставлення до військовополонених встановлює детальні правила щодо гуманного поводження з військовополоненими, включаючи забезпечення належним житлом, харчуванням, одягом та медичною допомогою. Конвенція забороняє будь-які форми тортур, жорстокого поводження, залякування або примусу з метою отримання інформації. Вона також регламентує питання, пов'язані з працею військовополонених, їхньою дисципліною, правом на листування та отримання посилок, а також процедури судового переслідування у разі скоєння ними правопорушень [15].

Женевська конвенція (IV) про захист цивільного населення під час війни забезпечує захист цивільних осіб, які перебувають на території сторони конфлікту або на окупованій території, від наслідків війни, включаючи насильство, залякування, взяття заручників та знищення майна 1. Конвенція забороняє напади на цивільне населення та цивільні об'єкти, а також невинуватне знищення та привласнення майна. Вона також регулює питання, пов'язані з наданням гуманітарної допомоги цивільному населенню, діяльністю гуманітарних організацій та поводженням з іноземцями на території сторони конфлікту [14].

До Женевських конвенцій було прийнято три Додаткові протоколи, які розширюють та доповнюють їхні положення. Протокол I (1977) щодо захисту жертв

міжнародних збройних конфліктів розширює сферу застосування Женевських конвенцій на війни за національне визволення та посилює захист цивільного населення від наслідків бойових дій, зокрема шляхом заборони невибіркових нападів та нападів на цивільні об'єкти [7]. Протокол II (1977) щодо захисту жертв збройних конфліктів неміжнародного характеру вперше детально регламентує захист осіб, які не беруть участі у внутрішніх збройних конфліктах, встановлюючи мінімальні стандарти гуманного поводження та забороняючи насильство, взяття заручників та посягання на людську гідність [8]. Протокол III (2005) щодо прийняття додаткової відмітної емблеми вводить додаткову емблему Червоного Кристала як альтернативу Червоному Хресту та Червоному Півмісяцю для використання медичними та релігійними працівниками в умовах збройних конфліктів, забезпечуючи більшу гнучкість у захисті гуманітарних місій [9].

Міжнародний Комітет Червоного Хреста (МКЧХ) відіграє центральну роль у просуванні, тлумаченні та моніторингу дотримання Женевських конвенцій та Додаткових протоколів, будучи зберігачем їхнього духу та мети. МКЧХ публікує детальні коментарі до кожної статті Женевських конвенцій та протоколів, які є авторитетним джерелом для розуміння їхнього змісту та застосування на практиці. Організація також здійснює діяльність на місцях, надаючи допомогу жертвам збройних конфліктів та сприяючи дотриманню норм МГП усіма сторонами конфлікту.

Конвенція про запобігання злочину геноциду та покарання за нього 1948 року визначає геноцид як будь-які дії, вчинені з наміром знищити, повністю або частково, національну, етнічну, расову чи релігійну групу як таку. До таких дій належать: вбивство членів групи, заподіяння їм тяжких тілесних або психічних ушкоджень, навмисне створення для групи таких життєвих умов, що розраховані на її повне або часткове фізичне знищення, вжиття заходів, спрямованих на запобігання народженню дітей у середовищі групи, та насильницька передача дітей з однієї групи в іншу. Конвенція підтверджує, що геноцид є злочином за міжнародним правом, незалежно від того, чи вчинений він у мирний час, чи під час війни, та зобов'язує держави-учасниці запобігати йому та карати за його вчинення.

Ключовою відмінністю геноциду від воєнних злочинів є наявність специфічного наміру знищити певну національну, етнічну, расову чи релігійну групу як таку, що не є обов'язковим елементом для кваліфікації діяння як воєнного злочину. Держави-учасниці зобов'язуються приймати необхідне законодавство для забезпечення ефективного покарання осіб, винних у геноциді, та співпрацювати у питаннях їхньої видачі. Конвенція також передбачає можливість звернення до органів ООН для вжиття необхідних заходів щодо запобігання та припинення актів геноциду.

Гаазькі конвенції 1899 та 1907 років були одними з перших багатосторонніх договорів, що кодифікували закони та звичаї війни на суходолі та на морі, а також врегулювали питання мирного вирішення міжнародних спорів та прав і обов'язків нейтральних держав. Конвенції встановлювали обмеження на засоби та методи ведення війни, забороняючи використання отрути або отруєної зброї, вбивство противників, які здалися, напад на незахищені міста та поселення, а також розграбування. Особлива увага приділялася захисту культурних цінностей, заборонялося їхнє навмисне пошкодження або знищення. Регламентувалися питання поводження з військовополоненими та пораненими, хоча ці аспекти більш детально були розкриті у Женевських конвенціях. Гаазькі декларації, що є частиною Гаазьких конвенцій, забороняли використання розривних куль, снарядів, єдиним призначенням яких є поширення задушливих або отруйних газів, а також скидання снарядів та вибухових речовин з повітряних куль.

Гаазька конвенція про захист культурних цінностей у випадку збройного конфлікту 1954 року розвинула положення Гаазьких конвенцій щодо захисту культурної спадщини під час збройних конфліктів, надаючи більш детальні визначення культурних цінностей та встановлюючи конкретні обов'язки держав щодо їхнього збереження та захисту.

Розділ 2. ПРИНЦИПИ ПРИТЯГНЕННЯ ДО ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА ВОЄННІ ЗЛОЧИНИ.

2.1. Основні принципи міжнародної кримінальної відповідальності

Міжнародне кримінальне право є складною галуззю, яка включає принципи, характерні як для внутрішньодержавного кримінального права, так і для міжнародного кримінального процесу та загального міжнародного права. Ці принципи є найбільш загальними нормами, що діють у сфері правового регулювання та поширюються на всіх суб'єктів. Класифікація цих принципів ґрунтується на системному підході, що відображає їхню взаємопов'язаність та універсальність застосування. До основоположних принципів міжнародного права, які мають кримінально-правове значення, належать, зокрема, принцип загальної поваги прав і свобод людини, принцип рівноправності, принципи мирного співіснування і суверенної рівності держав, принцип незастосування сили або загрози силою в міжнародних відносинах, принцип непорушності державних кордонів і територіальної цілісності держав, а також принцип співробітництва держав. Ці загальні принципи міжнародного права застосовуються, у тому числі, у сфері співробітництва держав у боротьбі зі злочинністю [1].

Принцип індивідуальної кримінальної відповідальності є наріжним каменем сучасної кримінально-правової доктрини та правозастосовної практики. Він передбачає, що кожна особа, яка вчинила злочин, що підпадає під юрисдикцію Міжнародного кримінального суду, несе індивідуальну відповідальність і підлягає покаранню згідно з Римським статутом. Цей принцип є фундаментальним досягненням у сфері міжнародного кримінального права, оскільки він встановлює відповідальність безпосередньо за особою, яка вчинила міжнародний злочин. Історично склалося так, що відповідальність за порушення міжнародного права несли переважно держави, однак принцип індивідуальної кримінальної відповідальності започаткував нову епоху, в якій фізичні особи також можуть бути притягнуті до відповідальності за найтяжчі злочини. Нюрнберзький трибунал став ключовим моментом у становленні цього принципу, проголосивши, що «злочини

проти міжнародного права скоюються людьми, а не абстрактними сутностями, і лише шляхом покарання окремих осіб, які вчиняють такі злочини, можна забезпечити дотримання норм міжнародного права». Наслідком цього принципу є те, що фізичні особи можуть бути притягнуті до кримінальної відповідальності навіть у тому випадку, якщо вони діяли від імені держави. Міжнародне кримінальне право передбачає різні форми індивідуальної кримінальної відповідальності, включаючи безпосереднє вчинення злочину, спробу вчинення злочину, пособництво, підбурювання, планування та організацію злочину. Принцип індивідуальної кримінальної відповідальності тісно пов'язаний з концепцією міжнародної суспільної небезпеки, оскільки міжнародні злочини за своєю природою становлять загрозу для всього міжнародного співтовариства [22].

Принцип відповідальності командирів, також відомий як відповідальність начальників, передбачає, що командири та інші начальники несуть відповідальність за злочини, вчинені їхніми підлеглими. Згідно з цим принципом, командир не звільняється від кримінальної або дисциплінарної відповідальності за злочини, скоєні його підлеглими, якщо він знав або мав інформацію, яка дала б йому можливість дійти висновку про вчинення або намір вчинити порушення, і не вжив усіх практично можливих заходів для запобігання або припинення цього порушення. Стаття 28 Римського статуту є ключовим положенням, яке детально регламентує цей принцип. Для притягнення командира до відповідальності необхідно довести наявність трьох основних елементів: по-перше, особи, які скоїли злочин, перебували під ефективним командуванням та контролем з боку командира; по-друге, командир знав або повинен був знати, що його підлеглі скоїли або мають намір скоїти злочин; і, по-третє, командир не вжив необхідних та розумних заходів для запобігання або припинення злочину. [24] Суб'єктивна сторона діяння командира може виражатися як у формі умислу, так і необережності. Важливо зазначити, що цей принцип застосовується виключно щодо найтяжчих міжнародних злочинів і не поширюється на звичайні правопорушення. Враховуючи важливість цього принципу для забезпечення відповідальності в ієрархічних структурах, деякі науковці наголошують на необхідності його імплементації в національне законодавство [29].

Принцип відповідальності командирів закріплений не лише в Римському статуті, а й в інших міжнародних документах, зокрема у Додатковому протоколі I до Женевських конвенцій.

Принцип законності (*nullum crimen sine lege*) є фундаментальною гарантією прав людини в міжнародному кримінальному праві. Він передбачає, що ніхто не може бути притягнутий до кримінальної відповідальності за діяння, яке на час його вчинення не визнавалося злочином за національним або міжнародним правом. Визначення злочинів мають бути чіткими та не підлягати розширеному тлумаченню на шкоду обвинуваченому. Цей принцип закріплений у статті 15 Міжнародного пакту про громадянські та політичні права та статті 22 Римського статуту [20, 24].

Принцип невідворотності покарання стверджує, що кожна особа, яка вчинила злочин, повинна понести покарання. Цей принцип спрямований на забезпечення того, щоб особи несли відповідальність за міжнародні злочини, визнані світовою спільнотою. Він є важливим стримуючим фактором у сучасному міжнародному праві, спрямованим на запобігання порушенням його найважливіших норм. Механізми забезпечення відповідальності включають як міжнародні, так і національні суди. Міжнародний кримінальний суд є постійно діючим судовим органом, створеним для судового переслідування осіб, винних у скоєнні міжнародних злочинів. Статути міжнародних трибуналів зобов'язують держави надавати допомогу в розслідуваннях, включаючи розшук та ідентифікацію підозрюваних. Принцип невідворотності покарання тісно пов'язаний з принципом відсутності строку давності для певних злочинів, що підкреслює неминучість відповідальності незалежно від часу, що минув з моменту скоєння злочину. Хоча боротьба зі злочинністю, як правило, належить до внутрішньої компетенції держави, міжнародні злочини мають транскордонний характер і вимагають міжнародної співпраці для забезпечення невідворотності покарання [1].

Принцип відсутності строку давності для воєнних злочинів та злочинів проти людяності означає, що до кримінального переслідування цих злочинів не застосовуються часові обмеження, незалежно від того, коли вони були скоєні. Вперше цей принцип був закріплений у Конвенції про незастосування строку

давності до воєнних злочинів і злочинів проти людства 1968 року. Стаття 29 Римського статуту також передбачає незастосування строків давності до воєнних злочинів, злочинів проти людяності, геноциду та злочину агресії [24]. Обґрунтуванням цього принципу є надзвичайна серйозність цих злочинів, яка вимагає, щоб винні не могли уникнути правосуддя через вплив часу. Це відображає засудження міжнародною спільнотою цих злочинів як особливо тяжких та забезпечує право потерпілих на справедливість незалежно від того, скільки часу минуло з моменту їх скоєння. Цей принцип також визнається у звичаєвому міжнародному праві. Україна також вживає законодавчих заходів для приведення національного законодавства у відповідність до цього принципу. Відсутність строку давності для цих конкретних злочинів підкреслює непохитну позицію міжнародної спільноти щодо боротьби з безкарністю за найтяжчі порушення прав людини.

Принцип універсальної юрисдикції дозволяє державі здійснювати кримінальне переслідування осіб за певні міжнародні злочини незалежно від того, де був скоєний злочин, громадянства злочинця чи громадянства потерпілого. Цей принцип застосовується до правопорушень, припинення яких є виправданим для всіх держав. Для застосування універсальної юрисдикції не потрібен жодний зв'язок між скоєним діянням та державою, яка здійснює юрисдикцію. До злочинів, до яких може застосовуватися універсальна юрисдикція, належать, зокрема, геноцид, воєнні злочини та злочини проти людяності. Існують різні форми універсальної юрисдикції, включаючи універсальну юрисдикцію *in absentia*. Цей принцип відіграє важливу роль у запобіганні створенню безпечних притулків для осіб, які вчинили міжнародні злочини. Однак застосування універсальної юрисдикції може викликати певні складнощі та дискусії, пов'язані, зокрема, з питаннями державного суверенітету та ризиком політично вмотивованого переслідування. Існують міжнародні документи, такі як Принстонські принципи щодо універсальної юрисдикції, які надають рекомендації щодо застосування цього принципу. Універсальна юрисдикція є важливим інструментом у боротьбі з безкарністю, дозволяючи державам притягати до відповідальності осіб, винних у найтяжчих міжнародних злочинах, навіть за відсутності традиційних юрисдикційних зв'язків [30].

Принцип комплементарності регулює відносини між Міжнародним кримінальним судом та національними системами кримінальної юстиції. Він передбачає, що МКС доповнює національні кримінальні юрисдикції та здійснює свою юрисдикцію лише тоді, коли держава не бажає або дійсно не здатна розслідувати чи переслідувати міжнародні злочини. Національні судові системи несуть первинну відповідальність за кримінальне переслідування осіб. Питання про прийнятність справи до провадження МКС регулюється статтями 17-20 та 53 Римського статуту. МКС визначає небажання або нездатність держави здійснювати розслідування чи переслідування, враховуючи такі критерії, як повний або істотний розпад національної судової системи. Існують різні моделі комплементарності, включаючи горизонтальну, вертикальну та паралельну комплементарність. Важливим є включення принципу комплементарності до національного законодавства держав. В Україні питання визнання юрисдикції МКС на основі принципу комплементарності викликало конституційні питання, які були врегульовані шляхом внесення змін до Конституції.

Принцип співробітництва держав у сфері розслідування та покарання міжнародних злочинів підкреслює обов'язок держав співпрацювати у виявленні, арешті, видачі та покаранні осіб, винних у скоєнні воєнних злочинів та злочинів проти людяності. Міжнародна правова допомога є необхідною, особливо у справах, що стосуються транснаціональних злочинів. Співробітництво може здійснюватися у різних формах, включаючи обмін інформацією, взаємну правову допомогу, видачу злочинців, проведення спільних розслідувань та операцій, участь у міжнародних організаціях, таких як Інтерпол та Європол, а також гармонізацію національного законодавства з міжнародними стандартами. Важливо, щоб співробітництво здійснювалося з повагою до державного суверенітету та національних правових систем. Ефективне розслідування та переслідування міжнародних злочинів часто вимагає широкої співпраці між державами через транснаціональний характер цих злочинів.

2.2. Індивідуальна та колективна відповідальність за воєнні злочини

Міжнародне кримінальне право розрізняє індивідуальну та колективну відповідальність за воєнні злочини, що дозволяє притягнути до відповідальності як безпосередніх виконавців, так і осіб, які віддавали накази або не запобігли вчиненню злочинів.

Індивідуальна кримінальна відповідальність за воєнні злочини є давнім принципом звичаєвого міжнародного права. Цей принцип передбачає, що окремі особи несуть відповідальність за воєнні злочини, які вони скоюють. Міжнародне кримінальне право розробило всеосяжну систему для визначення різних форм участі, які можуть призвести до індивідуальної кримінальної відповідальності, як це викладено в Римському статуті та юриспруденції міжнародних кримінальних трибуналів. Ці форми участі включають вчинення, віддання наказу, пособництво та підбурювання, а також планування, підбурювання та замах на вчинення злочину.

Вчинення воєнних злочинів численними окремими особами може призвести до колективного впливу на цільову групу або суспільство. Проте, розмежування індивідуальної вини в межах більшої групи та приписування відповідальності групі в цілому є складним завданням. Концепція системних звірств ілюструє цю складність, де індивідуальні дії, хоча й не завжди прямо наказані, полегшуються або стають можливими завдяки ширшій політиці чи культурі організації чи держави. Хоча окремі виконавці залишаються відповідальними за свої дії, колективний контекст, у якому відбуваються ці дії, має вирішальне значення для розуміння масштабу та характеру звірств [27].

Колективна відповідальність може виступати як засіб стримування, де група може нести відповідальність (хоча й не обов'язково кримінальну), щоб стимулювати своїх членів запобігати правопорушенням. Однак юридична заборона колективного покарання залишається чинною. Хоча міжнародне право насамперед переслідує окремих осіб, розуміння колективних вимірів воєнних злочинів, включаючи системні фактори та сукупний вплив індивідуальних дій, має вирішальне значення для ефективного запобігання та довгострокового примирення. Зосередження виключно на індивідуальних виконавцях може призвести до ігнорування основних

структур або ідеологій, які уможливають широкомасштабні звірства. Аналіз колективного контексту може допомогти розробити стратегії усунення першопричин та запобігання майбутнім порушенням. Поняття "колективної провини" є етично проблематичним і не є підставою для юридичного покарання за міжнародним правом, але ідея спільної моральної чи політичної відповідальності в суспільстві, яке пережило або вчинило воєнні злочини, залишається складним питанням.

Санкції – це індивідуальні або колективні правомірні примусові заходи, вжиті проти держави-порушниці, з метою припинення її неправомірного поведіння або покарання за таке поведіння.

Індивідуальні санкції, які застосовуються потерпілою державою щодо держави-порушниці, не можуть включати використання збройної сили. Найчастіше вони зводяться до часткового або повного розриву торгово-економічних відносин, транспортних зв'язків, спортивних контактів і т. ін.

Колективні санкції можуть використовуватися тільки на підставі рішення Ради Безпеки ООН щодо держав, чії дії становлять загрозу миру або порушення миру (ст. 39 Статуту ООН) . Колективні санкції можуть включати повне або часткове переривання економічних відносин, залізничних, морських, повітряних, поштових, телеграфних, радіо або інших засобів зв'язку, а також розрив дипломатичних відносин (ст. 41). Якщо ці заходи виявляються недостатніми, то Рада Безпеки ООН може ухвалити рішення щодо санкцій з використанням збройної сили для підтримки або відновлення міжнародного миру й безпеки (ст. 42). Застосування обов'язкових санкцій покликане чинити тиск на державу або утворення для досягнення цілей, встановлених Радою Безпеки ООН, без застосування сили.

Таким чином, санкції є важливим інструментом, за допомогою якого Рада Безпеки забезпечує виконання своїх рішень. Завдяки універсальному характеру Організація Об'єднаних Націй є відповідною структурою для запровадження таких заходів і контролю за їх дотриманням.

2.3. Принцип універсальної юрисдикції та його застосування

В основі концепції універсальної юрисдикції лежить право держав або міжнародних організацій здійснювати кримінальне переслідування осіб, відповідальних за певні тяжкі міжнародні злочини, незалежно від місця вчинення злочину, громадянства обвинуваченого або потерпілого, а також будь-якого іншого зв'язку між злочином та державою, що здійснює переслідування. Цей принцип є винятком із загальних принципів державного суверенітету та невтручання, які зазвичай вимагають наявності певного зв'язку між державою, що здійснює переслідування, та злочином, наприклад, через територію, громадянство або інтереси національної безпеки.

Обґрунтуванням застосування універсальної юрисдикції є те, що певні злочини вважаються настільки жахливими та шкідливими для міжнародного співтовариства в цілому, що всі держави мають зацікавленість і потенційний обов'язок переслідувати винних, щоб запобігти безкарності. Цей принцип ґрунтується на ідеї, що деякі міжнародні норми мають характер *erga omnes*, тобто є зобов'язаннями перед міжнародним співтовариством в цілому, а деякі міжнародні зобов'язання є *jus cogens*, тобто імперативними нормами, від яких не допускається відступ. Кінцевою метою універсальної юрисдикції є недопущення того, щоб особи, які вчинили тяжкі злочини, знаходили безпечний притулок в інших країнах.

Універсальна юрисдикція може проявлятися у двох основних формах: законодавчій та юрисдикційній. Законодавча універсальна юрисдикція передбачає прийняття державами національних законів, які дозволяють переслідувати певні міжнародні злочини незалежно від місця їх вчинення чи громадянства причетних осіб. Юрисдикційна універсальна юрисдикція стосується фактичного розслідування та судового розгляду справ щодо ймовірних злочинців національними судами на основі принципу універсальної юрисдикції. Особливою формою є універсальна юрисдикція *in absentia*, яка дозволяє державі розпочинати розслідування проти особи за її відсутності.

Принцип універсальної юрисдикції тісно пов'язаний з принципом "*aut dedere aut judicare*", що в перекладі з латини означає "або видай, або суди". Особливо це

стосується зобов'язань, що випливають з міжнародних договорів, таких як Женевські конвенції. Цей принцип покладає на держави обов'язок або переслідувати ймовірних злочинців, які перебувають на їхній території, або видати їх іншій державі, яка має намір здійснити таке переслідування .

Універсальна юрисдикція відрізняється від інших принципів юрисдикції тим, що вона не залежить від прямого зв'язку між державою, що здійснює переслідування, та злочином, а ґрунтується на загальному засудженні певних злочинів. У той час як територіальна юрисдикція та юрисдикція за громадянством є загальновизнаними, юрисдикція за принципом пасивної особистості залишається більш суперечливою, що свідчить про різний рівень прийнятності різних форм екстериторіальної юрисдикції. Універсальна юрисдикція часто розглядається як допоміжний принцип, який слід використовувати, коли інші юрисдикційні підстави відсутні, що відображає обережний підхід до застосування юрисдикції щодо питань, які не мають прямого зв'язку з державою, що здійснює переслідування [30].

Розділ 3. МЕХАНІЗМИ ПРИТЯГНЕННЯ ДО ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА ВОЄННІ ЗЛОЧИНИ

3.1. Роль і функції міжнародних трибуналів (Нюрнберзький, Токійський)

Міжнародні трибунали відіграли ключову роль у притягненні до відповідальності осіб, винних у скоєнні воєнних злочинів, та у розвитку міжнародного кримінального права.

Створення міжнародних трибуналів відображає зростаючий міжнародний консенсус щодо необхідності притягнення до індивідуальної відповідальності за масові звірства, що є відходом від традиційного фокусування виключно на відповідальності держав. Масштаб злочинів, скоєних під час Другої світової війни, вимагав нового підходу до правосуддя. Існуюча система відповідальності держав виявилася недостатньою для того, щоб охопити індивідуальну вину тих, хто організовував та здійснював ці злочини. Це усвідомлення призвело до створення трибуналів, орієнтованих на індивідуальну кримінальну відповідальність. Кожен із цих трибуналів був заснований у певному історичному та політичному контексті, що значною мірою визначило його мандат, юрисдикцію та діяльність. Розуміння цього контексту є важливим для глибокого аналізу їхніх ролей та функцій. Нюрнберзький та Токійський трибунали стали результатом перемоги союзників у Другій світовій війні, що вплинуло на їхній склад та визначення злочинів.

Нюрнберзький трибунал був заснований на основі Лондонської угоди та Хартії, підписаної 8 серпня 1945 року Францією, СРСР, Великою Британією та Сполученими Штатами Америки. Ця угода також відома як Нюрнберзька хартія. Мандатом трибуналу було проведення справедливого судового розгляду справ головних нацистських військових злочинців, які скоїли злочини проти миру, воєнні злочини та злочини проти людства.

Юрисдикція трибуналу охоплювала три основні категорії злочинів, визначені в Хартії:

- Злочини проти миру: Планування, підготовка, розв'язання або ведення агресивної війни або війни в порушення міжнародних договорів, угод чи запевнень;

участь у спільному плані або змові з метою здійснення будь-якої з вищезазначених дій.

- Воєнні злочини: Порушення законів або звичаїв війни, включаючи вбивства, жорстоке поводження або депортацію цивільного населення окупованих територій; вбивства або жорстоке поводження з військовополоненими; вбивства заручників; розграбування державної чи приватної власності; безпідставне руйнування міст, селищ або сіл; та спустошення, не виправдане військовою необхідністю.

- Злочини проти людства: вбивства, винищення, поневолення, депортація та інші нелюдські дії, вчинені проти будь-якого цивільного населення до або під час війни, або переслідування з політичних, расових або релігійних мотивів в рамках юрисдикції Трибуналу.

Основними функціями Нюрнберзького трибуналу були судові переслідування та покарання провідних нацистських посадовців, відповідальних за звірства Другої світової війни. Трибунал мав на меті провести справедливий та неупереджений судовий процес, забезпечуючи права обвинувачених. За результатами судового розгляду трибунал виніс вирoki та призначив покарання, включаючи смертну кару. Дев'ятнадцять обвинувачених були засуджені, а дванадцять з них отримали смертний вирок. Троє були виправдані [18].

Нюрнберзький трибунал сформулював ряд ключових принципів, які стали основою міжнародного кримінального права:

- Принцип I: Будь-яка особа, яка вчиняє діяння, що є злочином за міжнародним правом, несе за нього відповідальність і підлягає покаранню.

- Принцип II: Той факт, що національне право не передбачає покарання за діяння, яке є злочином за міжнародним правом, не звільняє особу, яка вчинила це діяння, від відповідальності за міжнародним правом.

- Принцип III: Той факт, що особа, яка вчинила діяння, що є злочином за міжнародним правом, діяла як глава держави або відповідальний урядовець, не звільняє її від відповідальності за міжнародним правом.

- Принцип IV: Той факт, що особа діяла за наказом свого уряду чи керівника, не звільняє її від відповідальності за міжнародним правом, якщо для неї фактично був можливий свідомий вибір.

- Принцип V: Будь-яка особа, обвинувачена у вчиненні злочину за міжнародним правом, має право на справедливий судовий розгляд на підставі фактів і права.

- Принцип VI: Визначив категорії злочинів, що підлягають покаранню за міжнародним правом: злочини проти миру, воєнні злочини та злочини проти людства 2.

- Принцип VII: Співучасть у вчиненні злочину проти миру, воєнного злочину або злочину проти людяності є злочином за міжнародним правом.

Ці принципи були підтверджені Генеральною Асамблеєю ООН у резолюції 95(I) у 1946 році. Нюрнберзькі принципи заклали основу для розвитку міжнародного кримінального правосуддя та проклали шлях до Міжнародного кримінального суду [25].

Токійський трибунал був створений у 1946 році за наказом генерала армії США Дугласа Макартура в Токіо, Японія, після капітуляції Японії. На відміну від Нюрнберзького, він був заснований не на багатосторонньому договорі, а на прокламації Верховного командувача союзних держав. Його мандатом було судити та карати далекосхідних військових злочинців за злочини проти миру, звичайні воєнні злочини та злочини проти людства, скоєні в період з японського вторгнення в Маньчжурію в 1931 році до капітуляції Японії в 1945 році. Територіальна юрисдикція була ширшою, ніж у Нюрнберзького трибуналу.

Трибунал мав на меті притягнути до відповідальності японських політичних та військових лідерів за їхні дії під час Другої світової війни в Азії. Судові процеси тривали з 1946 по 1948 роки, і в результаті було засуджено 25 обвинувачених. Функції трибуналу включали розслідування обвинувачень, проведення судових процесів, забезпечення прав обвинувачених (включаючи право на захист та виклик свідків) та винесення вироків. Він мав на меті встановити індивідуальну відповідальність за міжнародні злочини в азійському контексті. Створення

Токійського трибуналу розширило принципи індивідуальної кримінальної відповідальності за межі європейського театру Другої світової війни, продемонструвавши ширшу міжнародну прихильність до притягнення винних у звірствах до відповідальності незалежно від географічного розташування. Слідуючи прецеденту, встановленому Нюрнберзьким трибуналом, Токійський трибунал підтвердив ідею про те, що принципи міжнародного кримінального права є універсальними у своєму застосуванні, не обмежуючись конкретним контекстом європейського конфлікту.

3.2. Міжнародний кримінальний суд: структура, юрисдикція та практика

Міжнародний кримінальний суд (МКС) став першим постійним міжнародним судом, заснованим на договорі, що є результатом тривалих зусиль з метою подолання безкарності за геноцид, злочини проти людяності та воєнні злочини. Його створення ознаменувало важливий етап у розвитку міжнародного права, спрямований на забезпечення миру та безпеки через правосуддя.

МКС є незалежною установою, місією якої є розслідування, кримінальне переслідування та притягнення до відповідальності осіб, обвинувачених у скоєнні найбільш тяжких злочинів, що викликають занепокоєння міжнародного співтовариства в цілому. Суд прагне покласти край безкарності за такі злочини, як геноцид, злочини проти людяності, воєнні злочини та злочин агресії, тим самим сприяючи запобіганню подібних злочинів у майбутньому. На відміну від спеціальних трибуналів, створених для розгляду конкретних ситуацій, МКС є постійно діючою установою, що підкреслює довгострокове прагнення міжнародного співтовариства до правосуддя у сфері міжнародних злочинів.

Організаційна структура Міжнародного кримінального суду визначається Римським статутом і складається з чотирьох основних органів: Президії, Відділень та палат суду, Офісу Прокурора та Секретаріату. Кожен з цих органів виконує специфічні функції, що забезпечують належне функціонування Суду.

Президія складається з Президента та двох віце-президентів, які обираються абсолютною більшістю голосів вісімнадцяти суддів Суду на трирічний строк, з

можливістю переобрання ще на один строк. Президія відповідає за загальне управління справами Суду, за винятком Офісу Прокурора, представляє Суд у зовнішніх відносинах, координує судову роботу та сприяє організації роботи суддів. Крім того, Президія відповідає за виконання інших завдань, включаючи нагляд за виконанням рішень щодо покарань, винесених Судом.

Судовий компонент МКС включає Відділення та палати суду: Відділення попереднього провадження, Судове відділення та Апеляційне відділення. До складу цих відділень входять вісімнадцять суддів, включаючи трьох суддів Президії, розподілених між цими трьома відділеннями. Кількість палат у кожному відділенні може змінюватися залежно від складності справ.

Палати досудового провадження складаються щонайменше з шести суддів і виконують важливі функції на етапі, що передує судовому розгляду. Вони вирішують усі питання, що виникають до початку судового розгляду, здійснюють нагляд за діяльністю Офісу Прокурора під час розслідувань, гарантують права підозрюваних, потерпілих та свідків на стадії розслідування, а також забезпечують об'єктивність провадження. Ці палати приймають рішення щодо видачі ордерів на арешт або повісток про виклик та затверджують обвинувачення [11].

Судові палати утворюються Президією після арешту підозрюваного та затвердження обвинувачення для проведення судового розгляду. До їх складу входять щонайменше три судді Судового відділення. Основна функція Судових палат полягає у забезпеченні справедливого та швидкого судового розгляду з повним дотриманням прав обвинувачених та належним врахуванням захисту потерпілих і свідків. Вони встановлюють винність або невинуватість обвинуваченого та мають право призначати покарання.

Апеляційна палата складається з Президента Суду та чотирьох інших суддів Апеляційного відділення. Вона розглядає апеляції на рішення Палат досудового провадження та Судових палат, маючи повноваження залишати їх в силі, скасовувати або змінювати, а також призначати новий судовий розгляд. Апеляційна палата також може переглядати остаточні рішення щодо кримінальної відповідальності або покарання.

Офіс Прокурора є незалежним органом Суду, відповідальним за отримання та аналіз інформації про злочини, що підпадають під юрисдикцію МКС, проведення попередніх розслідувань, висунення обвинувачень та притягнення винних до відповідальності. Очолює Офіс Прокурор, якому допомагають заступники Прокурора. Працівники Офісу Прокурора діють незалежно і не отримують вказівок від будь-яких зовнішніх джерел. Офіс складається з двох підрозділів, відповідальних за обвинувачення, та відділу інтегрованих послуг, що забезпечує міжгалузеву підтримку. Політика Прокурора полягає в тому, щоб зосереджуватися на особах, які несуть найбільшу відповідальність за скоєні злочини, незалежно від їхнього службового становища.

Секретаріат надає адміністративну та оперативну підтримку Палатам та Офісу Прокурора, допомагаючи Суду проводити справедливі, неупереджені та публічні судові провадження. Він також підтримує діяльність Секретаря щодо питань захисту, потерпілих, комунікації та безпеки, забезпечує належне обслуговування Суду та розвиває ефективні механізми допомоги потерпілим, свідкам та захисту їхніх прав. У структурі Секретаріату діє Група зі здійснення допомоги потерпілим і свідкам, яка забезпечує захист, безпеку, консультативну та іншу допомогу свідкам, потерпілим та іншим особам, які перебувають у небезпеці через надання свідчень. Секретаріат є офіційним каналом комунікації Суду та несе відповідальність за інформацію для загальної публіки та просвітницьку діяльність МКС [31].

До складу МКС входять вісімнадцять суддів, які обираються Асамблеєю держав-учасниць на дев'ятирічний строк. Судді обираються за двома списками: список «А» включає фахівців у сфері кримінального права та процесу з досвідом роботи суддею, прокурором або адвокатом у цій сфері, а список «В» включає авторитетних фахівців у галузі міжнародного права, зокрема міжнародного гуманітарного права та прав людини, з великим досвідом юридичної практики [13].

Юрисдикція Міжнародного кримінального суду поширюється на найбільш тяжкі злочини, що викликають занепокоєння всього міжнародного співтовариства. Римський статут визначає чотири основні категорії таких злочинів: геноцид, злочини проти людяності, воєнні злочини та злочин агресії.

Геноцид визначається як намір цілком або частково знищити національну, етнічну, расову або релігійну групу як таку. Злочини проти людяності охоплюють широкомасштабні або систематичні напади, спрямовані проти цивільного населення, за умови, що злочинець знав про можливе переслідування заздалегідь. Це включає переслідування за гендерною ознакою. Воєнні злочини включають серйозні порушення Женевських конвенцій та інші серйозні порушення законів і звичаїв, що застосовуються під час збройних конфліктів. Злочин агресії стосується планування, підготовки, ініціювання або здійснення акту агресії особою, яка має можливість ефективно контролювати або керувати політичними чи військовими діями держави, що за своїм характером, тяжкістю та масштабом є явним порушенням Статуту Організації Об'єднаних Націй. Юрисдикція Суду щодо злочину агресії була активована з 17 липня 2018 року за певних умов [4].

МКС може здійснювати свою юрисдикцію за певних умов. Однією з умов є територіальна юрисдикція, коли злочин був скоєний на території держави-учасниці Римського статуту, або юрисдикція за громадянством, коли ймовірний злочинець є громадянином держави-учасниці. Крім того, держава, яка не є учасницею Статуту, може визнати юрисдикцію МКС щодо злочинів, вчинених на її території або її громадянами. Ситуація може бути передана до МКС державою-учасницею, як це зробила Україна у 2015 році щодо злочинів на сході країни та в Криму, навіть не будучи на той момент повноправним членом Суду. Рада Безпеки ООН, діючи відповідно до Розділу VII Статуту ООН, також може передати ситуацію до Офісу Прокурора МКС, незалежно від громадянства злочинця чи місця скоєння злочину [2].

Судовий процес у Міжнародному кримінальному суді складається з кількох чітко визначених етапів, кожен з яких має свої особливості та правові вимоги.

Першим етапом є попереднє вивчення, під час якого Прокурор оцінює, чи є підстави для початку розслідування. На цьому етапі враховуються такі фактори, як наявність достатніх доказів, юрисдикція Суду, серйозність злочинів, принцип доповнюваності та інтереси правосуддя.

Якщо Прокурор вважає, що є достатні підстави, розпочинається розслідування, на якому збираються докази, як обвинувальні, так і виправдувальні, та встановлюються особи підозрюваних.

Після завершення розслідування настає етап попереднього розгляду. Прокурор звертається до суддів з проханням видати ордер на арешт або повістку про виклик підозрюваного до Суду. Судді попереднього провадження розглядають зібрані докази та вирішують, чи є достатні підстави для передачі справи до суду. На цьому етапі підозрюваний отримує статус обвинуваченого.

На етапі судового розгляду судді розглядають усі представлені докази та проводять слухання. Судові засідання є публічними та справедливими, з повним дотриманням прав обвинуваченого, включаючи право на отримання інформації та участь у процесі мовою, яку він повністю розуміє, що забезпечується роботою команд перекладачів. Обвинувачений вважається невинним до тих пір, поки його вину не буде доведено, і тягар доведення лежить на Прокурорі. Після розгляду всіх доказів судді виносять вирок, яким встановлюють винність або невинуватість обвинуваченого.

У разі визнання винним, судді призначають покарання, яке може становити до 30 років позбавлення волі, а у виняткових випадках – довічне ув'язнення. Як Прокурор, так і захист мають право подати апеляцію на вирок. Апеляційна палата розглядає апеляцію та може залишити вирок без змін, скасувати його або призначити новий судовий розгляд.

Останнім етапом є виконання рішення суду. Вироки про позбавлення волі відбуваються у країнах, які уклали з МКС відповідні угоди про виконання покарань. Якщо апеляційна інстанція скасовує обвинувальний вирок, засуджена особа підлягає звільненню [19].

Ефективність МКС є предметом постійних дискусій. Хоча Суд досяг певних успіхів у притягненні до відповідальності винних у серйозних міжнародних злочинах, його здатність впливати на запобігання таким злочинам залишається складним питанням. Неучасть деяких впливових держав може підірвати

універсальність та легітимність МКС, потенційно обмежуючи його здатність реагувати на всі ситуації, де скоюються серйозні міжнародні злочини.

ВИСНОВКИ

Воєнні злочини є серйозними порушеннями міжнародного гуманітарного права, які становлять загрозу для всього міжнародного співтовариства. Вони включають діяння, такі як вбивства, катування, зґвалтування, знищення майна та інші жорстокості, вчинені під час збройних конфліктів.

Сучасне міжнародне право, формуючись під впливом трагічного досвіду воєн та масових порушень прав людини, розробило комплексні механізми для боротьби з воєнними злочинами. Історичний розвиток понять воєнних злочинів, від первісних звичаєвих норм до кодифікації в Гаазьких і Женевських конвенціях, а згодом у Римському статуті Міжнародного кримінального суду, відображає прагнення світової спільноти до встановлення гуманних стандартів поведінки під час конфліктів. Ключовим досягненням стало виокремлення воєнних злочинів як окремої категорії міжнародних злочинів, що включають серйозні порушення законів і звичаїв війни, спрямовані на захист цивільного населення, військовополонених та культурних цінностей. Сучасна класифікація цих злочинів, закріплена в Женевських конвенціях і Римському статуті, підкреслює їхню різноманітність — від умисних вбивств і катувань до знищення майна та заборонених методів ведення війни.

Принципи притягнення до відповідальності, такі як індивідуальна кримінальна відповідальність, відповідальність командирів, універсальна юрисдикція та невідворотність покарання, стали основою для забезпечення правосуддя. Вони дозволяють переслідувати як безпосередніх виконавців, так і тих, хто віддає накази або ігнорує злочини підлеглих. Особливе значення має принцип комплементарності, який балансує між юрисдикцією Міжнародного кримінального суду (МКС) та національними правовими системами, гарантуючи, що міжнародне правосуддя втручається лише за відсутності ефективних національних механізмів.

Механізми впровадження цих принципів у практику, зокрема через міжнародні трибунали (Нюрнберзький, Токійський) та МКС, продемонстрували як потенціал, так і обмеження міжнародної співпраці. Нюрнберзький процес заклав основи індивідуальної відповідальності, а МКС, будучи постійним органом, символізує

прагнення до універсалізації боротьби з безкарністю. Проте діяльність МКС стикається з викликами: політизованість, обмежена юрисдикція через відсутність ратифікації Статуту ключовими державами, складність збору доказів у умовах конфліктів.

Сучасний стан міжнародного права у сфері воєнних злочинів потребує подальшого вдосконалення. Необхідна гармонізація національних законодавств із міжнародними стандартами, посилення ролі універсальної юрисдикції, розширення участі держав у Римському статуті та подолання політичних бар'єрів у роботі МКС. Важливим залишається захист прав жертв, забезпечення їхньої участі у процесах та запобігання повторенню злочинів через ефективну превенцію. Таким чином, боротьба з воєнними злочинами залишається не лише правовим, а й моральним імперативом, що вимагає об'єднання зусиль усієї міжнародної спільноти для досягнення справедливості та стабільності у світі.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Андрейченко С. С. Принципи міжнародного кримінального права. Наукові записки міжнародного гуманітарного університету. № 32. Одеса. 2020. С. 4-6.
2. Аносова Ю. В. Юрисдикція міжнародного кримінального суду щодо злочинів, вчинених у ході збройних конфліктів у Грузії та Україні: порівняльний аспект. Наукові записки НаУКМА. Юридичні науки. Том 181. 2016. С. 147-153.
3. Антонюк Н. Контекстуальний елемент воєнних злочинів: зміст і необхідність встановлення. *Право України*. № 5. 2023. С. 30-38.
4. Ведькал В. А. Юрисдикція міжнародного кримінального суду. Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції. № 3. Дніпро. 2021. С. 183-188.
5. Гловюк І. В. Конвенція про міжнародне співробітництво при розслідуванні та переслідуванні злочину геноциду, злочинів проти людяності, воєнних злочинів та інших міжнародних злочинів: фокус положень та викликів. *Аналітично-порівняльне правознавство*. № 5. 2023. С. 571-576.
6. Грушко М. В. Воєнні злочини як міжнародні злочини *jus cogens*. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. № 1. Дніпро. 2018. С. 241-244.
7. Додатковий протокол до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 року, що стосується захисту жертв міжнародних збройних конфліктів URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/995_199
8. Додатковий протокол до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 року, що стосується захисту жертв збройних конфліктів неміжнародного характеру URL: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_200
9. Додатковий протокол до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 року, що стосується прийняття додаткової відмітної емблеми URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_g74#Text
10. Драгоненко А. О. Поняття та ознаки воєнних злочинів у міжнародному кримінальному праві. *Наукові записки. Серія: право*. № 12. Кропивницький. 2022. С. 151-157.

11. Зрозуміти Міжнародний кримінальний суд. Публікація Міжнародного кримінального суду. The Hague, The Netherlands. 2023. С. 9-20.
12. Калюга К. В. Злочини, пов'язані із військовими конфліктами: класифікація та криміналістичні особливості. *Актуальні питання розвитку правової системи в сучасній Україні*. Львів – Торунь. 2025. С. 106-110.
13. Клокова В. С. Кваліфікаційна робота: «Особливості функціонування Міжнародного кримінального суду в контексті вирішення питань щодо кримінальної відповідальності фізичних осіб». Острог. 2020. 119 с.
14. Конвенція про захист цивільного населення під час війни URL: http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/995_154
15. Конвенція про поводження з військовополоненими URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_153
16. Конвенція про поліпшення долі поранених, хворих і осіб, що потерпіли в корабельних аваріях, зі складу збройних сил на морі URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/995_152
17. Конвенція про поліпшення долі поранених і хворих у регулярних арміях URL: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/995_151
18. Мануїлова К. В Становлення та розвиток концепції відповідальності за міжнародні злочини, що порушують права людини. *Академічні візії*. № 17. 2023. 6с.
19. Міжнародний кримінальний суд: що це таке і як він працює. URL: <https://internationallawyersassociates.com/uk/міжнародний-кримінальний-суд/>
20. Міжнародний пакт про громадянські та політичні права від 16.12.1966 URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/995_043
21. Налуцишин В.В. Класифікація міжнародних злочинів. *Науковий вісник Ужгородського Національного Університету. Серія ПРАВО*. № 26. 2024. С. 305-310.
22. Олійник О. Сутність принципу справедливості за міжнародним кримінальним правом. Підприємництво, господарство і право. Кримінальне право. № 9. 2019. С. 216-220.

23. Пилипенко В. П. Воєнні злочини за римським статутом міжнародного кримінального суду: питання теорії та практики. Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису. Одеса. 2024. 465 с.

24. Римський статут Міжнародного кримінального суду від 17.07.1998 р. №995_588. Офіційний сайт Верховної Ради України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_588

25. Сенаторова О. В. Принципи нюрнберзького процесу як основа міжнародної кримінальної юстиції. *Теорія і практика юриспруденції*. № 1. 2016. 13 с.

26. Сидоренко А.А. Історія розвитку та становлення міжнародного кримінального права. *Наукові тренди постіндустріального суспільства*. Івано-Франківськ. 2024. С. 93-96.

27. Славко А. С., Башкирова В. А. Принципи справедливої та індивідуальної кримінальної відповідальності у практиці міжнародного кримінального суду. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2017. С. 399-402.

28. Статут Міжнародного військового трибуналу для суду та покарання головних військових злочинців європейських країн осі від 08.08.1945 URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/998_201#Text

29. Червякова О. В. Відповідальність за воєнні злочини: механізми та процеси відновлення суверенітету та безпеки України. *Форум права*. № 2. 2020. С. 150-162.

30. Чубінідзе О., Кориневич А.О. Універсальна юрисдикція – елемент міжнародного кримінального права. *«Шевченківська весна 2018»*. Київ. С. 53-55.

31. Яворський Я. Т. Дисертація: правовий статус прокурора міжнародного кримінального суду. Львів. 2018. 197 с.